

چاپ هشتم

ایرانیان

دوران باستان تا دوره‌ی معاصر

همایون کاتوزیان
ترجمه‌ی حسین شهیدی

The Persians
Ancient, Mediaeval, and Modern Iran

Homa Katouzian

ایرانیان

دوران باستان تا دوره‌ی معاصر

دکتر همایون کاتوزیان

ترجمه: دکتر حسین شهیدی

حروف چینی، نمونه‌خوانی، صفحه‌آرایی، بخش تولید نشر مرکز

طرح جلد: ابراهیم حقیقی

چاپ اول: ۱۳۹۱، شماره‌ی نشر: ۱۰۲۹

چاپ هشتم: ۱۳۹۴، ۱۰۰۰ نسخه، چاپ تاجیک

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۱۳-۱۳۸-۹

نشر مرکز: تهران، خیابان دکتر فاطمی، روبه‌روی هتل لاله خیابان باباطاهر، شماره‌ی ۸

تلفن: ۳-۴۶۲۰۴۶۲، ۸۸۹۷۰۴۶۲ فاکس: ۸۸۹۶۵۱۶۹

Email: info@nashr-e-markaz.com

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این ترجمه برای نشر مرکز محفوظ است.

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه از جمله: فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و

ذخیره در سیستم‌های بازیابی و بخش بدون دریافت مجوز کتبی و قبلی از ناشر ممنوع است.

این اثر تحت حمایت «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» قرار دارد.

سرشناسه: کاتوزیان، محمدعلی، ۱۳۲۱-

عنوان و نام پدیدآور: ایرانیان، دوران باستان تا دوره‌ی معاصر / همایون کاتوزیان؛ ترجمه‌ی حسین شهیدی.

مشخصات ظاهری: هشت، ۴۱۶ ص: مصور

یادداشت: عنوان اصلی: The Persians: ancient, mediaeval, and modern Iran

کتاب‌نامه: نمایه

موضوع: ایران - تاریخ

شناسه‌ی افزوده: شهیدی، حسین، ۱۳۲۲- . مترجم

رده‌بندی کنگره: ۹۱۳۹۱: الف ۱۶ ک / ۱۰۹ DSR

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵

شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی: ۲۹۷۰۰۵۵

فهرست

۱	قردانی
۳	پیش‌گفتار
۶	ایران و ایرانیان
۲۵	۱. افسانه‌ها، اسطوره‌ها، تاریخ باستان
۴۸	۲. یونانیان، پارتیان، پارسیان
۷۱	۳. اعراب، اسلام و ایرانیان
۱۰۳	۴. ترکان و مغولان
۱۲۷	۵. بار دیگر امپراتوری ایران
۱۴۹	۶. فروپاشی و وحدت دوباره
۱۷۱	۷. معمای اصلاح و تجدد
۱۹۰	۸. انقلاب برای قانون
۲۲۱	۹. حکومت استبدادی نوین
۲۵۲	۱۰. اشغال، ملی شدن نفت و دیکتاتوری
۲۸۸	۱۱. انقلاب سفید
۳۱۵	۱۲. انقلاب بهمن ۱۳۵۷
۳۵۲	پیوست: جامعه‌ی ایرانی
۳۵۶	پی‌نوشت
۳۸۱	نمایه

یادداشتی بر ترجمه‌ی فارسی

این کتاب را به پیشنهاد انتشارات دانشگاه ییل نوشتم. در واقع هنگامی که آنها قراردادی برای تألیف این کتاب به من پیشنهاد کردند در ابتدا نپذیرفتم با این استدلال که هم کار خیلی بزرگ است و هم من بسیار گرفتار. اما بالأخره اصرار آنان بر انکار من فائق آمد و این کتاب سه سال پیش در آمریکا و انگلستان انتشار یافت.

چنان‌که در یادداشت قدردانی‌ام نوشته‌ام از همان ابتدا دکتر حسین شهیدی، به عنوان ناقد، نقش مفید و مؤثری در نگارش پیش‌نویس اول کتاب بازی کرد. و هنگامی که کتاب منتشر شد ترجمه‌ی آن را همراه با مشورت با این‌جانب به دست گرفت و این کار را به بهترین شیوه ممکن به پایان رساند. اکنون خوش‌وقت‌م که انتشارات معتبر نشرمرکز متن ترجمه را آماده به چاپ کرده و امید است که با همت والای ایشان به‌زودی چاپ و منتشر شود. ضمناً دو فصل آخر کتاب که درباره‌ی تاریخ پس از انقلاب است و به این دلیل ممکن بود که حساسیت‌هایی ایجاد کند به پیشنهاد نشرمرکز از متن فارسی حذف شد.

همایون کاتوزیان

دانشگاه آکسفورد، اوت ۲۰۱۲

قدردانی

شاعر حماسه‌سرای بزرگ ایران، ابوالقاسم فردوسی، در شاهنامه‌ی فناناپذیرش می‌گوید:

از این نامه از نامداران شهر   علی دیلم و بودلف راست‌بهر*

کسانی بسیار در این کتاب نه چنان پر مقدار صاحب‌سهمند، اگرچه بار آرا و خطاهای آن تنها بر گردن من است. در سال ۱۳۸۰، «مؤسسه‌ی مطالعات عالی»^۱ دانشگاه پرینستون سمت استاد میهمان در اختیار من گذاشت تا برنامه‌ای را برای پژوهشی در تاریخ ایران نوین از سال ۱۸۰۰ تا ۲۰۰۰ میلادی آغاز کنم. در نتیجه از پشتیبانی مادی و معنوی آن مؤسسه بسیار سپاسگزارم. اما آنچه بعداً مرا متقاعد کرد که آن برنامه را برای نوشتن تاریخ تحلیلی و جامع ایران گسترش دهم، قدرت اقناع خانم هذر مک‌کالم^۲ از انتشارات دانشگاه ییل بود. خانم مک‌کالم همچنین ترتیبی دادند که سه کارشناس پیشنهاد نخستین مرا بررسی کنند، و آنان مرا با نظرات بسیار سخاوتمندانه و دلگرم‌کننده خود مدیون ساختند. از میان آن سه نفر، تنها خانم استفانی کرونین تصمیم گرفتند نام خود را اعلام کنند. کتابخانه‌های «مرکز خاورمیانه»^۳، «مدرسه‌ی سنت‌آنتونی»^۴ و «مؤسسه‌ی خاوری»^۵، همچنین کتابخانه‌ی فردوسی «مدرسه‌ی وادام»^۶ و «کتابخانه‌ی بودلیان»^۷، همه در دانشگاه آکسفورد، منابعی گاه کمیاب و دور از دست را برای پژوهشی که بیش از دوهزار و پانصد سال تاریخ ایران را در برمی‌گرفت در اختیار من گذاشتند. به ویژه از پشتیبانی بی‌دریغ خانم مستان ابتهاج، کتابدار «مرکز خاورمیانه»، سپاسگزارم.

در سالیان پیدایش این کتاب، پسر امیر، که مدت‌هاست در خانه تنها همدم بوده، مرا برای ایجاد محیطی آرام و مناسب کار مستمر یاری داد.

در سال ۱۳۸۶، نوشتن این کتاب را در خانه‌ی محمد توکلی طرقي در تورونتو ادامه دادم، اگرچه پاره‌ای از وقت را هم به کارهای مشترک گذرانیدیم. مصاحبت محمد به خودی خود مایه‌ی نشاط و افزایش نیرو،

* البته فردوسی در ادامه می‌گوید: «نیامد جز احستشان به‌رهام   بگفت اندر احستشان زهره‌ام»

1. Institute for Advanced Studies	2. Heather McCullum	3. Middle East Center
4. St. Antony's College	5. The Oriental Institute	6. Wadham College
7. Bodleian Library		

و میزبانی تمام و کمالش پشتوانه‌ی ساعت‌ها کار و کوشش بود. از کتابخانه‌ی بزرگ محمد نیز، با گنجینه‌ی بسیار کم‌نظیر کتاب و نشریات فارسی، که به‌ندرت در جایی دیگر در دسترس قرار دارند، بهره بردم. اظهار نظر موجز جان گرنی درباره‌ی نخستین پیش‌نویس‌های برخی فصل‌های کتاب به تنظیم طرح کتاب که بعداً به تدریج شکل گرفت کمک کرد. اظهار نظر تورج دریائی درباره‌ی فصل‌های ۱ و ۲ برای صیقل دادن روایت من از تاریخ ایران باستان کارساز بود. اما پیش از همه، در سراسر انجام این کار از کمک دو داور بی‌نظیر بهره بردم که بدون نظرات و راهنمایی‌های سنجیده‌شان دست‌نوشته کتاب به اینجا نمی‌رسید. حسین شهیدی، استاد «دانشگاه آمریکایی لبنان»، که در ویرایش کتابی دیگر همکار من بود، هر فصل کتاب را سطر به سطر خواند و متن را با نظرات خود درباره‌ی شکل و محتوا به من بازگرداند. پس از توجه به نظرات او، هر فصل از کتاب را برای ویراستار خویش، خانم فیبی کلپهم^۱، می‌فرستادم و او هم هر فصل را می‌خواند و نظر می‌داد. حسین از دید کارشناسی با تجربه به کتاب می‌نگریست و فیبی از نگاه خواننده‌ای بسیار هوشمند، کتاب‌خوانده، اما غیر کارشناس، و در این میان نشان داد که در آسمان حرفه‌ی خویش ستاره‌ای است با درخشش روزافزون.

نصرت‌الله کسرائیان و جاسم غضبانیپور، دو عکاس حرفه‌ای برجسته، لطف کردند و به ما اجازه دادند تعدادی از عکس‌هایشان را در کتاب به کار ببریم. از آنان، و همچنین از خانم سیما سیاح (افشار)، آقای پل سنفورد^۲ و حسین شهیدی برای تسهیل کمک بزرگوارانه‌ی آقایان کسرائیان و غضبانیپور بسیار سپاسگزارم. از دانشگاه آکسفورد نیز برای کمک بزرگوارانه در تأمین هزینه‌ی سایر تصاویر سپاسگزارم. اگر صفحات کتاب اجازه می‌داد، از دوستان بسیاری نیز که مرا به اشکال دیگر یاری دادند قدردانی می‌کردم. در پاسخ به آرزوی خود برای اظهار سپاس بی‌کران از همه‌ی آنان، شعری به زبان عربی به خاطر می‌آید که به سادگی می‌گوید: «الشکر سبکفی»، «سپاس بسنده باشد».

همایون کاتوزیان

مدرسه‌ی سنت‌آنتونی و مؤسسه‌ی خاوری

دانشگاه آکسفورد، مرداد ۱۳۸۷

پیش‌گفتار

خطا در تاریخ‌نگاری نشانه‌ی ملت بودن است. ارست رنان

این کتاب تاریخ ایران — کشوری که تا دهه‌ی ۱۹۳۰ در غرب «پرشا»، «پرس»، یا مانند آن نامیده می‌شد — از آغاز امپراتوری پارسیان تا امروز است. در مقدمه، خطوط کلی ویژگی‌های تاریخ و اجتماع ایرانی توصیف خواهد شد و چارچوبی برای بحث مفصل‌تر فصل‌های بعد، از جمله شرحی از افسانه‌ها و اسطوره‌های ایرانی، و همچنین فرقه‌ها و دین‌های ایرانی، پیش و پس از اسلام، فراهم خواهد آمد.

در این باره که تاریخ چگونه باید نوشته شود و تاریخ «واقعی» چیست نظر بسیار است، چه بسا در میان خود تاریخ‌نگاران. برخی توصیف رویدادها را با ارزش می‌دانند و معمولاً بررسی‌های دقیق یا خردنگرانه را روش درست تاریخ‌نگاری می‌دانند. از دید این گروه، ممکن است کشف واقعیتی تازه، حتی بسیار کوچک، مهم‌تر از نگاهی تحلیلی به گرایش‌های گسترده‌ی تاریخی باشد. دیگران کم‌تر بر داده‌ها تأکید می‌کنند و میل دارند بر بوم تاریخ، تصویری با خطوط درشت بکشند و جست‌وجو کنند که رویدادها چرا و چگونه روی دادند: اینان گاه تا جایی پیش می‌روند که تاریخ را به کلی از معنای تجربی تهی می‌کنند.

این نویسنده معتقد است که تاریخ هم باید معنای تجربی واقعی داشته باشد، و هم نگرشی تحلیلی که تاریخ را از داستان‌سرایی هوشمندانه و منضبط تفکیک کند. موضوع این کتاب هم «چیستی» تاریخ ایران و هم «چگونگی» و «چرایی» آن است. در راه انجام این سه کار باهم، نویسنده ملاحظاتی تطبیقی نیز میان تاریخ ایران و تاریخ اروپا انجام داده تا نشان دهد که جامعه‌ی ایرانی و تاریخ پر نقش‌ونگار آن با آنچه که در غرب گذشته تفاوت‌های مهمی داشته‌اند: مثلاً نویسنده پرسیده است که چرا هدف اصلی انقلاب مشروطه برقراری قانون بود، یا این‌که چرا در انقلاب ۱۳۵۷ همه‌ی جامعه — فقیر و غنی، پیر و جوان، سنتی و متجدد — علیه حکومت متحد شدند.

فصل‌های ۱ تا ۶ که تاریخ ایران باستان تا قرن نوزدهم میلادی را دربرمی‌گیرند، پانویس‌های مفصلی ندارند و بر پایه‌ی منابع متعددی بنا شده‌اند که گزیده‌ای از آن در کتاب‌نامه‌ی کوتاه پایان‌هر

فصل آمده است. از سوی دیگر، فصل‌های ۷ تا ۱۲، درباره‌ی قرن نوزدهم تا انقلاب بهمن ۱۳۵۷، به تفصیل و با استفاده از منابع دست اول یا دوم مستند شده‌اند. به این علت که دوره‌های پیشین کم‌تر موضوع بحث و مناقشه بوده‌اند، در حالی که درباره‌ی دوران نزدیک‌تر به تفصیل سخن گفته شده و آرای متفاوت‌تری، از دیدگاه‌های گوناگون، به میان آمده است.

مخاطب این کتاب هم خوانندگان عام‌اند و هم کارشناسان. اگرچه موضوع کتاب بررسی کلی تاریخ ایران است، نویسنده تا سرحد توان خود کوشیده است به خواننده‌ی غیر متخصص نیز روایتی قابل درک، و چه بسا لذت‌بخش، عرضه کند. آنچه خواهید خواند داستان یکی از تمدن‌های بزرگ بشر است، در یک جلد، که برخی از دلایل پیدایش و ویژگی‌های بی‌همتای آن تمدن را پیش چشمانتان عریان خواهد کرد.

دیگر نکته‌ای نیست مگر آن‌چه که شاعر درباره‌ی آن گفته است:

حدیث نیک و بد ما نوشته خواهد شد   زمانه را ورق و دفتری و دیوانی است

30book

نقشه‌ی ۱: ایران امروز

کتاب حاضر تاریخ ایران - کشوری که تا دهه‌ی ۱۹۳۰ در غرب «پرشا»، «پرس» یا مانند آن نامیده می‌شد - از آغاز امپراتوری پارسیان تا امروز است. موضوع این کتاب هم «چیستی» تاریخ ایران و هم «چگونگی» و «چرایی» آن است. در راه انجام این سه کار با هم، نویسنده ملاحظات تطبیقی نیز میان تاریخ ایران و تاریخ اروپا انجام داده تا نشان دهد که جامعه‌ی ایران و تاریخ پرنقش و نگار آن با آنچه که در غرب گذشته، تفاوت‌های مهمی داشته است.

از کتاب‌های دکتر محمدعلی همایون کاتوزیان با نشر مرکز

اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله‌ی پهلوی
/ ترجمه‌ی محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی
دولت و جامعه در ایران انقراض فاجار و استقرار پهلوی / ترجمه‌ی حسن افشار
نه مقاله در جامعه‌شناسی تاریخی ایران / ترجمه‌ی علیرضا طیب
هشت مقاله در تاریخ و ادب معاصر
استبداد، دموکراسی، و نهضت ملی
سعدی، شاعر عشق و زندگی
خشت خام (نثر)
گفتمش آن مثنوی تاخیر شد (نثر)
صادق هدایت و مرگ نویسنده
درباره‌ی بوف کور هدایت

ISBN: 978-964-213-138-9

9 789642 131389

۳۱۵۰۰ تومان